

МОВОЗНАВСТВО

О. О. Нагорна

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовознавства

Хмельницького університету управління та права

УДК 811.111'373.7 (045)

**КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА ЯК ОДИН ІЗ
КОГНІТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ
ЗНАЧЕННЯ ЕТНОМАРКОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ**

*Розкривається сутність концептуальної метафори та
визначається роль цього когнітивного механізму у процесі
формування значення етномаркованих фразеологізмів
британського походження.*

Ключові слова: концептуальна метафора, когнітивний механізм, фразеологічне значення.

Вивчення концептуальної метафори, започатковане у 80-х роках ХХ ст., залишається актуальним напрямком лінгвістичних досліджень, оскільки уможливорює експлікацію численних семантичних явищ, а також розкриття ряду закономірностей концептуалізації дійсності людиною.

Активна участь концептуальної метафори у процесах категоризації мови та побудови концептуальної і вербальної антропосистеми відтворена в численних працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників: М. Блек, О. П. Воробйова, С. Н. Денисенко, Р. Джекендофф, М. Джонсон, Е. Каві, А. О. Каслова, П. Кей, Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, А. П. Чудінов тощо.

Метою статті є розкриття сутності та ролі концептуальної метафори у процесі формування значення фразеологічних одиниць (ФО) з етнокультурним семантичним компонентом (ЕКСК).

Теорія концептуальної метафори, яку іноді називають теорією когнітивної метафори, привертає пильну увагу лінгвістів, починаючи з виходу друком праці Дж. Лакоффа і М. Джонсона "Метафори, якими ми живемо" [1], у котрій викладено основи підходу до вивчення метафори як універсального знаряддя думки. Із цих позицій концептуальна метафора визначається як перенесення інформації з однієї царини знання (царини джерела, що містить інформацію про об'єкт, який залучається до позначення іншого об'єкта) в іншу (царини мети, що містить інформацію про сутність, яка підлягає визначенню).

Так, наприклад, значення ФО *to be all at sea* (бути спантеличеним) [2] утворене шляхом перенесення знання про просторове розташування предметів на структурну

організацію царини ментального: подібно до того, як людина може легко збитися зі шляху у відкритому морі, де немає ніяких дороговказів, так вона може загубитися у світі ідеальному, не маючи ментальних орієнтирів.

У процесі формування концептуальної метафори беруть участь три компоненти:

(1) концептуальний референт — “цільовий концепт або концептуальний комплекс, що ідентифікується за допомогою метафори”;

(2) концептуальний корелят — “концепт або концептуальний комплекс, що залучається до порівняння”;

(3) зона їх перетину — “параметр для порівняння, що є спільним для референта і корелята” [1, с. 203].

У вищезгаданому прикладі концептуальним референтом є психічний стан людини (НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ), концептуальним корелятом є просторова локалізація (ПЕРЕБУВАННЯ У ВІДКРИТОМУ МОРІ), а спільним для них параметром — РОЗГУБЛЕНІСТЬ, спричинена відсутністю у людини знання про своє місцезнаходження.

Окрім відомостей про концептуальне мапування, концептуальні метафори несуть у собі додаткове знання, що може бути досить детальним. Таке знання — вивідне за своєю природою — називається метафоричним розширенням (*entailment*), або розгорнутою інференцією (*rich inference*) [3, с. 298].

Так, наприклад, перебування людини у відкритому морі передбачає, що вона може потрапити у небезпеку, скажімо, у разі шторму. Відповідна інференція не є обов'язковою для значення ФО *to be all at sea*: ця конотація є метафоричним розширенням значення і має імовірнісну природу. Очевидно, що ЕКСК фразеологізмів, у формування семантики яких задіяний механізм метафоричного перенесення, є метафоричним розширенням.

Дж. Грейді виокремлює два типи метафор: первинні/прості (*primary*) та складні (*compound*) [4]. Первинні метафори поєднують так звані “базові” концепти, надані у безпосередньому досвіді людини. Іншими словами, первинні концепти царини джерела стосуються сенсорно-перцептивного досвіду, а первинні концепти царини мети пов'язані із суб'єктивною реакцією людини на цей досвід, становлячи собою “судження, оцінки та умовиводи” [4, с. 15].

Згідно з таким визначенням, концептуальна метафора, пов'язана із внутрішньою формою ФО *to be all at sea*, є первинною. Концепт царини джерела (ПЕРЕБУВАННЯ У ВІДКРИТОМУ МОРІ) формується шляхом узагальнення сенсорного (візуального) досвіду людини, а концепт царини мети (РОЗГУБЛЕНІСТЬ) є суб'єктивною реакцією на сенсорне сприйняття і його осмислення.

На підґрунті первинних метафор будуються складні метафори, прикладом яких є фразеологізм *curate's egg* (щось погане, але й одночасно таке, що має позитивні риси) [5]. Прототипною ситуацією, пов'язаною із семантикою цього фразеологізму, є анекдот, який був опублікований у 1855 році в англійському гумористичному журналі “Панч”. В історії йдеться про священнослужителя, який, отримавши від єпископа погане яйце, заявив, що частина цього яйця, однак, була їстівною. Оцінний концепт царини джерела є складним (ПОГАНО/ДОБРЕ). Оцінка такого роду пов'язана зі складним концептом царини джерела ЯЙЦЕ ВІКАРІЯ, що пресупонує доволі специфічну ситуацію, на позначення якої в англійській мові немає однослівного найменування, але є прислів'я *Every cloud has its silver lining* (Німа добра без лиха).

До процесу формування значення ФО *Scotch mist* (щось уявне, вигадане) [5] залучено знання із двох царин досвіду людини. По-перше, це знання щодо природи туману (непрозоре повітря, насичене водною парою) [6]. По-друге, це знання щодо кліматичних умов Шотландії, де замість туману випадає дрібний дощ (там само). Зіставлення цих знань дозволяє дійти висновку, що шотландський туман (*Scotch mist*) — це щось неіснуюче у природі. Вивідне знання є підставою метафоричного

перенесення значення зі складної царини джерела на царину мети: позначувана цим фразеологізмом сутність або ситуація характеризується як вигадана/уявна.

Отже, аналіз онтологічних властивостей концептуальних царин, що поєднуються концептуальною метафорою, а також природи та кількості ознак, які слугують підставою метафоричного перенесення значення, дозволив виокремити у корпусі дослідженого матеріалу два різновиди концептуальних метафор — просту та складну.

Прості метафори представлено етномаркованими фразеологізмами переважно **адвербіального** типу, тобто такими, ключовим словом яких є прислівник, наприклад, *back to basics* (назад до того, що було раніше) [7].

Складні метафори є більш характерними для ФО з британським ЕКСК, які зазвичай потребують доволі детального та специфічного знання, що має соціальну природу та пов'язане з певною прецедентною ситуацією.

Серед утворених шляхом метафоричного мапування ФО з британським ЕКСК мають форму **словосполучень**, приміром: *lungs of London* (лондонські парки) [8, с. 109], *to fight like Kilkenney cats* (люто, непримиренно битися, боротися) [8, с. 58].

ФО *to miss the bus* (упустити нагоду) завдячує своїм виникненням прецедентному висловленню Невіла Чемберлена, який був британським прем'єр-міністром на початку Другої світової війни. Застосовуючи цей вислів до характеристики ситуації, що склалася, коли німецькі війська атакували Норвегію та зазнали невдачі [9, с. 676], він апелював до суспільного досвіду людини, яка користується міським транспортом: якщо певний автобус відійшов від зупинки, це означає, що людина упустила можливість скористатися ним. Таким чином, розуміння цієї метафори потребує від індивіда суспільного досвіду стосовно міського транспорту та втраченої нагоди.

Серед метафоризованих англомовних ФО з автентичним компонентом значення, які мають форму речення, виокремлюються **вигуківі речення**, що втілюють емотивне ставлення суб'єкта до комунікативної ситуації, наприклад, *It's not cricket!* (Так нечесно! — обурення) [10, с. 52], *Queen Ann is dead!* (Та не вже! — іронія) [8, с. 142]; **оповідні речення**, що передають оцінне ставлення індивіда до предметної ситуації, наприклад, *Care killed a cat* (Турботи не приведуть до добра) [8, с. 34], *Good wine needs no bush* (Гарний товар сам себе хвалить) [8, с. 73].

Англомовні ФО з автентичним ЕКСК, які мають форму вигуківого речення, за своєю прагматичною спрямованістю еквівалентні однослівним вигукам: вони втілюють, перш за все, емоційне ставлення мовця до ситуації, в якій відбувається спілкування. Водночас вони також слугують засобом позиціонування мовця у цій ситуації, зокрема демонстрації власної національної ідентичності.

Підтвердимо цю тезу аналізом прикладу *Tell it to the marines!* (Розкажіть це іншим! — недовірливе здивування) [11]. Цей вираз є прагматичним еквівалентом однослівних вигуків (наприклад, *Bullshit! Bullwash! Bunkum!* тощо); його було введено в обіг британськими моряками, які вважали солдатів морської піхоти (*marines*) нерозумними та легковірними [там само]. Застосовуючи цей фразеологізм, британські моряки позиціонували себе як розумніші та досвідченіші за піхотинців, акцентуючи тим самим свою професійно-групову належність, якою вони пишалися.

В англомовних ФО з автентичним ЕКСК, що мають форму оповідного речення, відбувається повне перекодування однієї ситуації в термінах іншої, що надає Л. І. Белеховій підстави для віднесення одиниць такого типу до наративного мапування, котре базується на параболічному мисленні [12, с. 17].

Розглянемо процес перекодування однієї ситуації в термінах іншої на прикладі ФО *Care killed a cat* (Турботи не приведуть до добра) [8, с. 34]. Утворення цього фразеологізму, авторство якого приписують В. Шекспіру [8], відбулося на підставі британського повір'я, що кішка має дев'ять життів. Ця ситуація-прототип відзначається фіктивністю, а її центральний образ розробляється далі у такий спосіб: надмірно переймаючись численними проблемами, кішка витратила усі свої дев'ять

життів та відповідно померла. Звідси впливає мораль, що уподібнюватися до неї не треба. Між ситуацією-прототипом та референтною ситуацією відбуваються численні метафоричні перенесення, котрі є розширенням (entailment) або розгорнутою інференцією (rich inference) [3, с. 298] концептуальної метафори КШКА а АДРЕСАТ ВИСЛОВЛЕННЯ *Care killed a cat* (адресат багато працює/нервується/переймається проблемами; це шкідливо для його здоров'я; це може мати згубні наслідки тощо). Наголосимо, що ці аналогії реалізуються у тому разі, якщо адресат висловлення, незважаючи на попередження, буде продовжувати перевантажувати себе надмірними турботами та зобов'язаннями. Таким чином, ознакою, за якою здійснюється проведення аналогії між двома ситуаціями, власне, є зауваження-попередження, що втілюється у складній предикативній структурі: “ти занадто турбуєшся, а це погано і може завдати тобі шкоди”.

Відтак концептуальна метафора визначається як перенесення інформації з однієї царини знання (царини джерела) в іншу (царину мети) та вважається одним із основних когнітивних механізмів формування значення етномаркованих фразеологізмів.

Концептуальні метафори, що беруть участь у формуванні значення досліджуваних одиниць, переважно є складними, тобто стосуються неелементарних царин людського досвіду.

Список використаних джерел

1. *Lakoff, G. Metaphors we Live by* [Text] / G. Lakoff, M. Johnson — Chicago, L. : University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
2. *Briggs, J. The Bedtime Browser or Why Do We Say That? : An Account of the Origins of Many English Sayings* [Electronic Resource] James Briggs' Home Page. — URL : <http://www.jbinternet.info/Idioms/index.html>.
3. *Evans, V. Cognitive Linguistics : An Introduction* [Text] / V. Evans, M. Green. — L. — N. Y. : Routledge, 2006. — 864 p.
4. *Grady, J. Theories are Buildings Revisited* [Text] / J. Grady // *Cognitive Linguistics*. — 1997. — Vol. 8, № 4. — P. 267–290.
5. *Expressions and Sayings* [Electronic Resource] Expressions & Sayings Index. — URL : <http://users.tinyonline.co.uk/gswithenbank/sayindex.htm>.
6. *Glossary of Meteorology* [Electronic Resource] Allen Press, Inc.. — URL : <http://amsglossary.allenpress.com/glossary/browse>.
7. *Find out the Meanings of Common Sayings* [Electronic Resource] IdiomSite.com. — URL : <http://www.idiomsite.com>.
8. *Koonin, A. English Idioms* [Text] : [учеб. пособ.] [для высш. уч. завед.] / А. Кoonin. — [2-е изд.]. — Moscow : State textbook publishing house, 1934. — 184 p.
9. *Англо-український фразеологічний словник* [Текст] / [укл. : К. Т. Баранцев]. — К. : Знання, 2005. — 1056 с.
10. *Linder, E. Everyday English Sayings Explained* [Text] / E. Linder, T. Serbul — К. : Радянська школа, 1969. — 214 p.
11. *Meanings and Origins of Phrases, Sayings and Idioms* [Electronic Resource] The meanings and origins of sayings and phrases. — URL : <http://www.phrases.org.uk/meanings/index.html>.
12. *Белехова, Л. І. Глосарій з когнітивної поетики* [Текст] : [наук.-метод. посібн.] / Л. І. Белехова. — Херсон : Айлант, 2004. — 124 с.

Рекомендовано до друку кафедрою мовознавства
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 5 від 20 січня 2012 року)

Надійшла до редакції 02.02.2012

Нагорная О. А. Концептуальная метафора как один из когнитивных механизмов формирования значения этномаркированных фразеологизмов

Раскрывается сущность концептуальной метафоры и определяется роль этого когнитивного механизма в процессе формирования значения этномаркированных фразеологизмов британского происхождения.

Ключевые слова: концептуальная метафора, когнитивный механизм, фразеологическое значение.

Nahorna, O. O. Conceptual Metaphor as One of the Cognitive Mechanisms in the Process of the Meaning Formation of Ethnoculturally Marked Phraseological Units

The article reveals the nature of conceptual metaphor and the role of this cognitive mechanism in the process of the meaning formation of British ethnoculturally marked phraseological units.

Key words: conceptual metaphor, cognitive mechanism, phraseological meaning.

